

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Katedra politologie

Role klientelismu pro volby v anglofonní Africe na příkladu Keni a Tanzánie

Bakalářská práce

Autor: Jan Dufek

Studijní program: B6701 Politologie

Studijní obor: Politologie

Forma studia: prezenční

Vedoucí práce: Mgr. Jan Prouza, Ph.D.

Ve Studené 24. 7. 2018

Zadání bakalářské práce

Autor:	Jan Dufek
Studium:	F15BP0090
Studijní program:	B6701 Politologie
Studijní obor:	Politologie
Název bakalářské práce:	Role klientelismu pro volby v anglofonní Africe na příkladu Keni a Tanzánie
Název bakalářské práce AJ:	The role of clientelism in elections of anglophone Africa: case study of Kenya and Tanzania

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

V této bakalářské práci se pokusíme určit význam klientelismu pro parlamentní volby ve státech subsaharské Afriky, konkrétně Keni a Tanzánie. Vycházejí z hypotéz a závěrů studií Younga, van de Walleho, Lindberga, Chabala a dalších nejprve v naší práci jasně definujeme klíčové pojmy pro náš výzkum. Náš výzkum pak zaměříme na jednotlivé charakteristiky klientelismu definované uvedenými autory, a to jak jsou vnímané voliči. Na základě šetření portálu Afrobarometer se pokusíme vyvodit závěry o fungování tohoto fenoménu ve zkoumaném regionu. Cílem této práce je zjistit relevantnost Lindbergových závěrů o podobě, významu a rozsahu klientelismu v obou sledovaných státech subsaharské Afriky.

1. Shefter, Martin. 1994. Political Parties and the State: the American historical experience. Princeton, NJ: Princeton University Press. 2. van de Walle, Nicolas. 2001. African Economies and the Politics of Permanent Crisis, 1979-1999. New York: Cambridge University Press. 3. Bates, Robert H. 2008. When things fell apart: State failure in late-century Africa. Cambridge, Cambridge University Press. 4. Chabal, Patrick a Daloz, Jean-Pascal. 1999. Africa Works: Disorder as Political Instrument. Bloomington. Indiana University Press. 5. van de Walle, Nicolas. 2002. "Elections without democracy: Africa's range of regimes", Journal of Democracy 13, č. 2, 66-80. 6. Van Acker, Tomas. 2015. "Understanding Burundi's predikament", Africa Policy Brief, č. 11, 1-10. 7. Adejumobi, Said. 2000. "Elections in Africa: A Fading Shadow of Democracy?", International Political Science Review 21, č. 1, 59-73. 8. Chabal, Patrick. 1998. "A few considerations on democracy in Africa", International Affairs 74, č. 2, 289-303. 9. Vandeginste, Stef. 2015. "Briefing: Burundi's electoral crisis back to power-sharing politics as usual?", African Affairs, 624-636. 10. Abuya, Edwin Odhiambo. 2010. "Can African States Conduct Free and Fair Presidential Elections?", Northwestern Journal of International Human Rights 8, č. 2, 122-164. 11. Lindberg, Staffan I., Morrison, K.C.M. 2008. "Are African Voters Really Ethnic or Clientelistic? Survey Evidence from Ghana." Political Science Quarterly 123, č. 1, 95-122. 12. Young, Daniel J. 2009. Is clientelism at work in African elections? A study of voting behaviour in Kenya and Zambia. Workingpaper 106. Afrobarometer 13. Van de Walle. 2007. The Path from Neopatrimonialism: Democracy and Clientelism in Africa Today. Working Paper Series 3-07. Mario Einaudi Center for International Studies, Cornell University

Garantující pracoviště: Katedra politologie,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Jan Prouza, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 25.1.2018

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně a všechny použité prameny a literaturu jsem uvedl v příloženém seznamu zdrojů.

Ve Studené dne

.....

Podpis studenta

Anotace

Dufek, Jan. *Role klientelismu pro volby v anglofonní Africe na příkladu Keni a Tanzánie*. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2018, Bakalářská práce.

Cílem této bakalářské práce je určit význam klientelismu pro parlamentní volby ve státech subsaharské Afriky, konkrétně Keni a Tanzánie. Nejprve v naší práci jasně definujeme klíčové pojmy pro náš výzkum. Na příkladu několika autorů si ukážeme nejen klasifikaci klientelismu a klientelistických praktik, ale i různé teoretické přístupy v rámci jeho zkoumání. Náš samotný výzkum pak zaměříme na jednotlivé charakteristiky klientelismu, a to jak jsou vnímané voliči. Na základě výsledků šetření portálu Afrobarometer budeme hledat trendy v preferencích voličů pro aktivitu politiků spojované právě s klientelismem. Závěrem se podle osnov Kitschelta a Wilkinsona pokusíme určit vztah mezi politikem a jeho a zjistit tak, zda je klientelismus relevantní a efektivní formou zisku volební podpory v obou sledovaných státech.

Klíčová slova: klientelismus, volby, Keňa, Tanzánie

Annotation

Dufek, Jan. *The role of clientelism in elections of anglophone Africa: case study of Kenya and Tanzania*. Hradec Králové: Faculty of humanities, University of Hradec Králové, 2018, Bachelor Thesis.

The aim of this bachelor thesis is to describe the impact which clientelism has on the parliamentary elections in subsaharan Africa, specifically in Kenya and Tanzania. First chapter of this work is focused on its key words and their definitions. Using a selection of works by other authors we will show both the classification of clientelism and its practices, as well as different approaches in studies made on the theory of clientelism. In the research itself we shall discuss each of the characteristics of clientelism and how they are perceived by the voters. Using the Afrobarometer portal surveys as our main source, we will be searching for the trends in preferences of voters regarding the activities of politicians commonly associated with clientelism. In our conclusive remarks we will try to define the relationship between voters and MP's according to the table by Kitschelt and Wilkinson, and find out whether clientelism is a relevant and effective way of gaining electoral support.

Key words: clientelism, elections, Tanzania, Kenya, MP

Obsah

Úvod.....	1
1 Teoretický rámec	6
1.1 Klientelismus.....	6
1.1.1 Vývoj odborné reflexe klientelismu	6
1.1.2 Běžné pojetí klientelismu	7
1.1.3 Historický přístup	15
2 Metodologický rámec	18
2.1 Metodologie a sběr dat	18
3 Analytická část	23
3.1 Keňa	24
3.2 Tanzánie	29
Zdroje.....	41
Prameny.....	41
Literatura	41

Úvod

Otázkou možnosti aplikace a udržení demokratických voleb v afrických státech se zabývala a zabývá řada politologů a odborné veřejnosti. Ať již posuzují tuto problematiku genericky, nebo zda jí vztahují na konkrétní případ, zpravidla přicházejí se závěry jako Edwin Odhiambo Abuya z Northwester University School of Law Scholarly Commons. Ten na otázku odpovídá, zjednodušeně řečeno, že zavedení specifických reforem stavějících zejména na respektování práva volit a být volen by k dosažení tohoto ideálu mohlo reálně dojít. Tyto reformy by měly být zasazeny v řídicím aktu – ústavě – a vycházet z článku 13 Africké charty lidských a občanských práv o právu občana podílet se na vládě svojí země (Abuya 2010).

Problémy, které brání africkým státům dosáhnout tohoto „západního ideálu“, byly definovány a diskutovány řadou odborníků (např. Ekeh 1975, Fox 1994 nebo Goldsmith 2002). Probírána byla stabilita režimů, jejich transformace nebo postavení a role socio-etnických skupin v těchto procesech (např. Bratton a Bhavnani 2008, Chabal 2009, Lindberg 2013).

Určitého zvláštního postavení se v rámci těchto výzkumů dostává otázce klientelismu. Snad s výjimkou níže uvedených autorů, jejichž výzkumům se budeme blíže věnovat v teoretické části naší práce, je k této problematice přístupováno značně zešíroka. V odborné literatuře tak chybí detailnější definice a kategorizace tohoto pojmu, alespoň tak jak s ní přichází dále citovaný Nicolas van de Walle.

Odborná literatura často popisuje Afriku jako kontinent, kde politická soutěž koexistuje po boku "všudypřítomného" klientelismu, málo rozvinutých demokratických institucí a programově slabých stran (Van de Walle 2003). Voliči v těchto vznikajících demokraciích svá volební rozhodnutí zakládají spíše na základě etnické štěpící linie nebo zapletením se do klientelistických sítí, než podle výkonů volených politiků v zajišťování kolektivních či veřejných statků a potřeb (Lindberg a Weghorst 2013: 717).

Nejde vždy jenom o volební soutěž. Celé africké politické systémy bývají rovněž často charakterizovány jako klientelistické (např. Bratton a Van De Walle

1997, Berman 1998, Chabal a Daloz 1999). Ten má podle těchto autorů vycházet z koncepce tzv. „neopatrimonialismu“, jenž je široce diskutován v éře post-koloniální Afriky.

Nejen post-koloniálnímu období se věnuje Patrick Chabal. Přichází s vlastní tezí historického vývoje klientelistických praktik na kontinentu, včetně post-koloniálního období (Chabal 2009). Tomu předchází doba formování moderní „západní“ společnosti, respektive společnosti přejímající její vybrané prvky. Jde zejména o přejímání statutu občana (tak jak jej chápe soudobá západní společnost). Tento proces se odvíjí společně s řadou vlastních specifíků na základě toho, kde je patronem/původcem této společenské tranzice. Tím je chápána koloniální mocnost pod jejíž správou daná společnost spadá. Takto jsou definovány dva základní modely společenské tranzice: britský a francouzský (Chabal 2009: 89).

Pro oba případy, uvádí Patrick Chabal s odkazem na práci Mahmooda Mamdaniho, má platit mimo jiné i to, že došlo k rozštěpení na dvě „vrstvy obyvatel“ — poddané a občany. Právě ze zmiňované skupiny "poddaných" se mají vývojem vnitropolitických systémů rekrutovat klienti v rozvíjejících se patronázních sítích. Tento přechod je pak ve většině afrických států úspěšně dokončen již na počátku post-koloniální éry (Chabal 2009).

Poté, co africké státy přejaly „západní vícestranický systém“, vystřídali voliči vládců v pozici toho, kdo zajišťuje politikům úřady. Nicméně myšlenka, že politická moc vychází z výměny protislužeb ve vztahu klient-patron, přetrvává. van de Walle tvrdí, že: „...politická autorita v Africe je založena na výměně laskavosti v nekonečné sérii výměn mezi dvěma aktéry vycházejících z komunální úrovně a dosahující až úrovně centrální moci státu.“ (van de Walle 2001: 51). Fungování klientelismu v současné Africe podporuje i Lindbergova hypotéza: „Vztahy mezi patronem a klientem jsou primárně o zajišťování materiálních statků výměnou za osobní loajalitu,“ a odkazuje na potřebu členů afrických parlamentů zavádět praktiky jako: „ (...) individuální příspěvky na školné, platby za spotřebu vody a elektrické energie, výdaje spojené s pohřby, svatbami a jinými společenskými událostmi; zemědělských potřeb a nástrojů nebo přímo předávání drobných finančních obnosů voličům“ (Lindberg 2003: 123-4).

Problematiky důvodu, proč dochází k šíření klientelistických praktik mezi dlouhodobě vládnoucími subjekty, se dotýká i Martin Shefter. V naší práci budeme vycházet z jeho závěrů, že strany s přístupem k státnímu bohatství častěji upřednostňují patronátní služby namísto ideologického či programového apelu. Ten je pak jediným východiskem pro ostatní politické strany, aby mohly zapůsobit na vybraný segment společnosti (Shefter 1994).

Je ovšem potřeba zdůraznit, že tyto systémy nelze okamžitě označit za „klientelistické žně“. Řada dosavadních výzkumů sice potvrzuje existenci i význam klientelismu pro volby prvního i druhého řadu, na druhou stranu ale ukazují na další faktory, které mohou být při zkoumání opomíjeny ve prospěch závěrů upozorňujících na prvně zmiňovaný fenomén (například zájmy nerozhodnutých voličů [*swing voters*] o kolektivní výhody v nově etablovaných demokraciích kontinentu). Ignorování či upozadování těchto faktorů ve výzkumu může ve výsledku vést k přehlédnutí faktu, že sledovaný vzorek se svým chováním blíží svým protějškům v pokročilejších demokraciích, než mohly některé z dosavadních výzkumů ukazovat (Lindberg a Weghorst 2013).

Jak jsme naznačili výše, klientelismus je definován jednotlivými odborníky různě. Může být chápán velmi obecně (např. Shefter 1994), či např. s akcentem na materiální stránku (např. van de Walle 2007). Pokud bychom vysvětlení pro tento termín chtěli podat co nejjednodušeji a nejjednoznačněji, označili bychom jej pravděpodobně za „službu voličům“. Tedy tak jak s ním van de Walle začíná ve své práci (van de Walle 2002)

Jelikož je naším cílem analyzovat patronátní sítě v anglofonních státech Afriky, budeme ze všeho nejdříve potřebovat námi zkoumaný fenomén jednoznačně vymezit. Představíme si teorie diskutovaných autorů a jejich uplatnění v kontextu potřeby našeho výzkumu. Do výčtu zahrneme i kritiky těchto autorů a práce navazující na jejich teorie.

V práci se hodláme zaměřit na specifika a funkcionalitu klientelismu v afrických parlamentních volbách. Naší výchozí premisou jsou závěry Nicolase Van

de Walleho, tj. význam role kandidáta-jednotlivce pro praxi a setrvání zkoumaného fenoménu, politické strany neslouží k agregaci zájmů, nýbrž zastávají reprezentativní funkci v kontextu klientelistické praxe. Strany se v rámci stranického systému stávají relevantními až s prokázaným nárokem zastupovat vybraný etnický, regionální či jazykově odlišný segment společnosti. (van de Walle 2003).

Pro náš vlastní výzkum budeme používat datasets Afrobarometer. Práci s výsledky jejich šetření, zejména otázkami na téma vztahu volič-politik, se pokusíme zodpovědět sadu našich výzkumných otázek a otestovat hypotézy. Zajímat nás budou představy voliče o hlavních povinnostech poslanců nebo jejich zodpovědnosti vůči obyvatelům jejich volebního obvodu a ostatním obyvatelům státu. Tedy jaká je percepce vztahu mezi voličem a poslancem, a zda je preferován vztah založený na reciprocitě.

Naše hypotézy, které dála rozvádíme v samostatné kapitole o metodologii výzkumu, se budou opírat zejména o práci Nicolase van de Walleho a závěry několika vybraných autorů. Předpokládat tak mimo jiné budeme, že se volič rozhoduje na základě logiky univerzální výhodnosti či že upřednostňuje dosažení uspokojení svých materiálních potřeb před vítězstvím zástupce určité politické strany, klanu nebo etnika.

Vlastní výzkum omezíme na dva státy, Keňu a Tanzánii. Budeme sledovat jak se v těchto zemích vyvíjel názor na námi sledovaný vztah mezi voličem a politikem od dob prvních voleb v rámci vícestranického systému až po současnost. Na jejich příkladu se zároveň pokusíme otestovat Lindbergovu tezi o nedůležitosti klientelismu ve volbách v subsaharské Africe.¹

Pokusíme se tak alespoň částečně ozřejmit skepticismus Nicolase Van de Walleho nad svým vlastním tvrzením, že v současné době africké vícestranické volební soutěže prohlubování procesů demokratizace má za následek šíření

¹ Blíže se o důvodu omezení na tyto dva státy i o Lindbergových závěrech zmiňujeme dále v metodologické, respektive teoretické části naší práce.

klientelismu. Jak uvádí sám autor: „*větší soutěž ve volbách posiluje obchodování s hlasy*“ (van de Walle 2007).

Ve stručnosti tedy budeme v naší práci zkoumat otázky vyplývající z výše uvedeného. Tedy, co je hlavním hybatelem klientelistických vztahů v námi zkoumané oblasti a zda lze najít společný prvek v klientelistických systémech zkoumaných zemí, nebo jsou státy v tomto ohledu natolik specifické, že užívaná generalizace těchto systémů není zcela na místě. To vše provedeme s ohledem na možné limity používané teorie a vlastního výzkumu, na které se podrobněji zaměříme v metodologické části práci.

1 Teoretický rámec

Jak jsem již uvedli v úvodu, důležité pro analytickou část práce a pochopení našich závěrů bude vymezení klíčových pojmů. Před provedením samotné navrhované analýzy se zde pokusíme jasně definovat pojmy jako klientelismus.

1.1 Klientelismus

Jedním z nejčastěji skloňovaných termínů v naší analýze bude klientelismus. Proto se budeme nejprve věnovat jeho definici.

Existuje řada přístupů k tomu, jak tento chápat. My se zaměříme na několik z nich. Náš vzorek omezíme na ty, které jsou používány v souvislosti s námi sledovanými systémy.

1.1.1 Vývoj odborné reflexe klientelismu

Přestože v rámci odborné literatury neexistuje žádný konsensus o kategorizaci klientelismu a různí se i způsoby jeho zkoumání, shoduje se většina autorů v jeho obecné definici. Klientelismus je tak chápán jako vztah mezi voličem (coby klientem) a politikem (patronem) založeným na výměně materiálních statků za osobní loajalitu v podobě volebního hlasu (např. Lindberg 2003, Bratton a Bhavnani 2008, Vicente 2014).

S vlastním originálním přístupem k problematice klientelismu přichází Jonathan Fox. Ten se ve svém příspěvku sice zabývá situací v Mexiku a nikoliv v Africe, jeho uchopení je však od ostatních námi dále uváděných teoretiků viditelně odlišné. Ve zkratce vnímá Fox klientelismus jako jakýsi stupeň vývoje občanské společnosti. Samotný termín klientelismus pak ale definuje obdobně jako převážná část uvedených afrikanistů i dalších odborníků na toto téma. Podle něj se jedná o „...vztah založený na politickém podřízení výměnou za materiální odměny“ (Fox 1994: 153).

První distinktivní charakteristiku Foxova přístupu k tématu lze vyčíst už pouze z jeho chápání klientelismu. Jedná se o jeho explicitně materiální pojetí celého vztahu směrem k voliči. Ostatní z námi sledovaných autorů sice rovněž pokládají materiální dary za potencionálně důležitou součást takového vztahu,

nicméně nabízejí i další možnosti (např. van de Walle 2007, Lindberg a Weghorst 2013).

Druhým Foxovým specifíkem je samotný přístup k celé problematice. Zatímco drtivá většina odborníků se podle něj zabývá striktně tím, jak klientelismus funguje, opomíjejí podle něj změny, jaké taková praxe přináší do politického procesu (Fox 1994: 154).

Fox si všímá, že většina analytiků vysvětluje vznik klientelismu v souvislosti s postupnými změnami ve společnosti, jako jsou urbanizace a systém vzdělávání, případně změnami strukturálně ekonomickými (např. komercializace zemědělství). Tyto trendy však nejsou pro Foxe dostačující pro vysvětlení sledovaného jevu. Na vině má být nedostatečná pozornost směrem k politice. Činnost politických subjektů totiž může klientelistickou praxi zároveň urychlit, či omezit (Fox 1994). Problém aplikace Foxova přístupu na náš případ a moderní státy obecně je v její relativní zastaralosti, respektive jejímu překonání. Fox používá svojí teorii pouze na vybrané skupině států v průběhu určitého období. Tvorba precedentu na základě politického vývoje v Latinské Americe omezuje relevanci a potencionální použití Foxova přístupu pro afrikanisty, již vzhledem k odlišnosti kontinentu (např. Chabal 2009, Lindberg a Werghost 2013). Vzhledem k nedostatečné reflexi specifík africké společnosti a jejímu vývoji je pro naše potřeby Foxův přístup nedostatečný a budeme tak užívat jiných autorů (např. Chabal 2009).

1.1.2 Běžné pojetí klientelismu

Přestože různí autoři přistupují k problematice klientelismu v Africe odlišně, lze vysledovat alespoň určitý konsensus ve smyslu chápání samotného klientelismu, coby termínu. S jeho snad nejjednodušším vysvětlením přichází Nicolas Van de Walle ve svém příspěvku nazvaném „Elections without democracy: Africa's range of regimes“ pro *Journal of Democracy*, kde jej popisuje čistě jako „službu občanům“ (van de Walle 2002).

Je na první pohled zřejmé, že takováto snaha o co nejširší zobecnění a zjednodušení celé problematiky působí značně vágně a bez bližšího dodatečného

výzkumu se jeví spíše jako obecné shrnutí výstupů politického procesu, než dostatečný popis tolik komplikovaného fenoménu.

Podle běžné antropologické definice lze politický klientelismus označit za vztah založený na výměně mezi nerovnými. Tento vztah zajišťuje politickou výhodu pro mocnějšího a materiální výhodu pro mocensky slabšího z obou partnerů (Schmidt 1977). Van de Walle se domnívá, že řada akademiků v současné době vnímá takový klientelismus za jakýsi prvotní atavismus, pozůstatek řádně neobjasněné tradiční politické kultury. Na vině má být právě zmiňovaný antropologický původ tohoto pojmu a žurnalistická diskuze na toto téma (van de Walle 2007).

Chápání klientelismu, coby setrvávajícího jevu politické tradice v Africe, považuje van de Walle za nevhodné zejména ze dvou důvodů. Za prvé, klientelistické praktiky můžeme vysledovat, ač v různých formách, takřka ve všech státech světa (van de Walle 2007). Pravdivost tohoto tvrzení ostatně dokládá i tehdejší a současná odborná literatura sledující manifestaci těchto praktik nejenom v afrických státech (Helmke a Levitsky 2006, Lindberg a Morrison 2010, Lindberg a Wenghorst 2013). Za druhé, klientelismus má šanci se udržet ve všech moderních státech, dokud jsou političtí aktéři schopní diskrétně přerozdělovat zdroje pro zisk preferencí v politické soutěži (van de Walle 2007).

Van de Walle považuje za nanejvýš užitečné uvažovat nad politickým klientelismem jako moderním fenoménem vlastní modernímu státu, ale který se mění jako funkce státu. Politický klientelismus má existovat ve všech moderních státech ať v té či oné formě. Jeho přesná manifestace se značně různí. Van de Walle tak přichází s vlastní typologií politického klientelismu. Považuje totiž za důležité, aby jeho jednotlivé druhy v odborné literatuře společně nesplývaly a bylo jasně rozlišováno mezi politickými systémy spoléhajícími na patronážní sítě a na prebendy (van de Walle 2007).

V literatuře se podle něj dají identifikovat tři relativně odlišné druhy klientelismu. První z nich je *tribut*. Ten tvoří tradiční praxi výměny darů v tradičních společenstvích. Patron a klient jsou propojeni principy důvěry a

reciprocity. Princip tributu má být zakotvený v charakteru komunitní společnosti, a to navzdory jeho vysvětlením, se kterými přicházejí ekonomičtí antropologové. Van de Walle zároveň odmítá rétoriku afrických státních představitelů, kteří využívají právě zmiňované tradice ve snaze legitimizovat klientelistické praktiky. Tvrdí, že rozdíly mezi aplikovanou formou klientelismu a kulturně tradičním systémem tributu jsou často až fundamentální. Odkazování na tento systém coby tradici navíc může být nepřesné. Je možné, že tribut se v kultuře dané země mohl začít objevovat až v moderním věku a nemusí tak nutně souviset s její historií.

Druhý typ klientelismu označuje van de Walle jako *elitní*, neboť se váže k politickým elitám. Charakteristickým rysem tohoto druhu klientelismu mají být prebenda, strategické rozdělování politických elit do klíčových veřejných úřadů a zajišťování osobního přístupu ke státním zdrojům. Může být spojován s omezenými kapacitami v prostředí s nedostatkem zdrojů. Van de Walle jej spojuje s autoritářskými systémy v subsaharské Africe.

Třetím typem je *masový klientelismus* (klientelismus mas). Ten se má od předchozího druhu lišit tím, že se spoléhá na praxi užívání státních zdrojů k poskytování pracovních pozic a služeb pro skupiny klientů a obvykle zahrnuje stranické organizace a volební politiku. Všudypřítomné užívání patronátu, chápaného jako politické instrumentalizace procesu distribuce veřejných pracovních míst a služeb, má za cíl získat podporu pro více či méně institucionalizovanou politickou stranu, která proces rozdělování provádí. Podle van de Walleho lze tento typ klientelismus spojovat i s vyspělými západními demokraciemi (van de Walle 2007).

Zmatek dále podle van de Walle vyvolává problematika rozdílnosti pojmů patronáž a prebenda. Jako příklad patronáže uvádí dosazení zástupce jedincova etnika do vybrané pozice v čele celní úřadu. Umožnění celnímu úředníkovi využít svojí pozice k vlastnímu obohacení za pomoci manipulace celními poplatky a daněmi uvalenými na vývoz a dovoz statků a služeb je zase příkladem prebendy. Z těchto příkladů odvozuje van de Walle základní rozdíly mezi oběma pojmy.

První oblastí, kde autor spatřuje určitou rozdílnost je jejich fiskální implikace. Užívání prebend je jedním z nejstarších praktik toho, co bychom dnes mohli označit za politický klientelismus. Prebendy se objevují v systémech s absencí profesionálních veřejných služeb (Ardant 1975). Představovaly tak jednu ze základních fiskálních institucí feudálního evropského státu. Jako politický mechanismus je prebendalismus atraktivní pro ty politické vůdce, kteří ovládají značnou část státních zdrojů nebo moci v rámci státního aparátu.

Patronáž má na druhou stranu vyžadovat relativně silný a ekonomicky rostoucí stát. Vzhledem k nákladnosti její praxe si chudé, malé státy subsaharské Afriky nemohly dovolit patronážní strategie aplikovat (van de Walle 2007).

Ze zmiňované nepřesnosti v užívání obou těchto pojmů tak podle van de Walle docházejí pozorovatelé k zavádějícím výsledkům nebo nepřesným výrokům ohledně principiálního fungování klientelismu v Africe. Ti mají často přicházet s výroky o patronáži jako výrazném prvku africké politiky. Nepřesnost takového tvrzení má spočívat v užití nesprávného termínu, přeceňování politického významu patronážních sítí v afrických státech a jejich vlivu na zajištění politické stability na úkor elitního klientelismu². Přestože si autoři často uvědomují slabost ekonomiky těchto států (např. Fox 1994, Erdmann 2002), opomíjejí v některých případech finanční náročnost takovýchto strategií v praxi (van de Walle 2007). Sám van de Walle uvádí, že v 90. letech minulého století zhruba jeden ze tří afrických států dosahoval výše vládních výnosů nižších než 15 % než byla velikost jeho hrubého národního produktu (van de Walle 2001: 74).

Za druhé uvádí van de Walle dopad jednotlivých druhů klientelismu na státní kapacity. Zatímco prebendy mohou stát značně oslabovat, patronáž lze užít v zemi s efektivním státním aparátem. „Z historie známe řadu různých druhů režimů, kde systém politické patronáže dokáže adekvátně reagovat na potřeby občanů a naplňovat je“ (van de Walle 2007: 6). Na druhou stranu prebendalismus jako

² Ten je omezený na stovky, případně několik málo tisíc lidí tvořících africkou politickou elitu. Vlivem tohoto faktu bývají africké vládní struktury patrně užší a s menším počtem státních zaměstnanců, než je tomu ve státech v jiných částech světa (Goldsmith 2000, van de Walle 2007).

způsob elitního klientelismu může být spojován s těmi režimy, které se snaží omezit participaci a nejsou odpovědné svým občanům.

Za třetí se liší svým vztahem k legalitě. Patronáž je často považována za zcela legální. Řada vyspělých demokracií jí oficiálně kodifikovala a vymezila její obsah. Přestože zahrnuje protekcionářství a vytváří „šedou zónu“ akceptovatelné praxe, zůstává součástí většiny vyspělých ekonomik světa. Prebendy, na druhou stranu, má vždy zahrnovat postupy, při nichž státní představitelé jednoznačně porušují zákon pro osobní zisk. Výsledkem je, že tyto praktiky jsou nelegální a nelegitimní dokonce i ve státech, kde je jejich užívání běžné.

Jednotlivé druhy klientelismu mají rovněž svůj specifický kauzální vztah s povahou daného politického režimu. Elitní klientelismus není například slučitelný s pluralitou a soutěživostí demokratické politiky. Prebendy lze užít v uzavřeném systému, kde je omezena odpovědnost elit a jejich ilegální aktivity nelze sankcionovat. Patronážní politika na druhou stranu vyžaduje politiky zapojené do volební soutěže a je použitelné v systémech s vysokou úrovní participace.

Van de Walle tak ve zkratce zastává názor, že úroveň demokracie ve státě ovlivňuje povahu klientelismu. Čím vyšší, tím spíše budou klientelistické praktiky pomáhat masové veřejnosti, naopak čím méně je systém demokratický, tím více budou takové praktiky pomáhat politickým elitám a podvracet vládu práva a podkopávat právo na soukromé vlastnictví (van de Walle 2007).

Důsledkem je to, které instituce jsou ovlivňovány jednotlivými druhy klientelismu. Pro elitní klientelismus jde ve většině případů o instituce vykonávající exekutivní moc státu, masový klientelismus se naopak zaměřuje na politické strany a instituce státní legislativy. Úkolem prvního ze jmenovaných je udržet prezidenta a jeho nejbližší u moci. Van de Walle upozorňuje na až zarážející úroveň marginalizace a podřízenosti politických stran v některých afrických státech během demokratizace v 90. letech. To se podle něj mělo týkat i takových států, jako jsou Keňa nebo Pobřeží slonoviny, kde se vyvinuly silné vládní strany. Časem i zde mělo dojít k jejich oslabení (Chabal 1998: 289). Režimní klientelistické praktiky měly přejít z úrovně stran a stranických organizací hlouběji do centra a být dominantně využívány na úrovni úřadu prezidenta (van de Walle 2007).

Dalším rozdílem mezi oběma druhy klientelismu je to, co je jejich úkolem. Úkolem klientelismu v režimech se systémem masového klientelismu je vyhrát volby. Klíčovými institucemi pro jeho dosažení mají být politické strany. Podle van de Walleho již zmiňovaná kodifikace a vymezení toho, co se klientelismem rozumí byly v daných státech rovněž doprovázeny širokými reformními kampaněmi s cílem profesionalizovat oblast veřejné správy. To mělo za následek přesun „pozůstatku klientelismu ve státě“ z centrální úrovně na úroveň politických stran.

Následující tabulka stručně komparuje vlastnosti jednotlivých typů politického klientelismu.

Tabulka č. 1 – Druhy klientelismu

	Klíčový mechanismus	Použité zdroje	Rozdělovány	Legalita	Vztah k demokracii	Vztah k ekonomii
Tradiční klientelismus	tribut	patronovy vlastní	patronem	zvykové právo	neslučitelný	pozitivní
Klientelismus mas	patronáž	státní	politickými stranami	šedá zóna	slučitelný	podle kvality státních intervencí
Klientelismus elit	Předběžné dohody	státní	Prezidentskou sítí	ilegální	neslučitelný	negativní

Zdroj: van de Walle 2007

Van de Walle sám uznává, že jeho vlastní typologie klientelismu, stejně jako jakékoliv ostatní snahy o typologizaci tohoto problému, jsou alespoň do jisté míry idealistické. Většina současných režimů v praxi projevuje znaky obou sledovaných druhů politického klientelismu. V praktickém užití pak není vždy snadné tyto typy od sebe odlišit. Navíc existují další faktory ovlivňující povahu politického klientelismu, od převažujícího volebního systému a dalších ústavních ustanovení podporujících určitou politiku, po povahu štěpících linií ve stranickém systému a jeho vývoje (Shefter 1994).

Van de Walle také sleduje vztah demokratizace a klientelismu, respektive je skeptický vůči běžnému tvrzení, že demokratizace ve skutečnosti posílila četnost klientelistických praktik v subsaharské Africe. Autoři těchto výroků mají mít za to, že posílení volební soutěže vede k nárůstu míry „kupčení s hlasy“. Jiní analytici, jako například Raphaël Franck a Ilia Rainer, zastávají názor, že nástup demokracie pomohl posílit roli etnické identity a etnické politiky právě prostřednictvím veřejných zdrojů a volební soutěží (např. Franck a Rainer 2012).

Sám van de Walle je vůči takovým výrokům skeptický. Problém podle něj není nutně v nové podobě režimu, ale v průběhu tranzice. Tehdy má totiž dojít k oživení etnické soutěže a nárůstu korupce.

Dále upozorňuje, že většina těchto „obvinění“ se týká volebních autokracií a zdá se být mírně zvrácené vinit demokracii za zločiny těch, které jsou v podstatě autoritářskými režimy pouze s představou soutěživých voleb. Navrhuje tuto kritiku vyvrátit tím, že by bylo argumentováno, že tyto nedostatky jsou často způsobeny nedemokratickými aspekty těchto režimů.

Konečně uvádí, že zvýšený zájem o politickou korupci nevyplyvá z jejího skutečného nárůstu, ale z otevření možnosti svobodného tisku o takovýchto problémech informovat (van de Walle 2007).

Dalším často citovaným afrikanistou zabývajícím se rolí klientelismu v politice je Staffan Lindberg. Politický klientelismus popisuje takto: „*Vztahy mezi patronem a klientem jsou primárně o zajišťování materiálních statků výměnou za osobní loajalitu,*“ a odkazuje na potřebu členů afrických parlamentů zavádět praktiky jako: „*individuální příspěvky na školné, platby za spotřebu vody a elektrické energie, výdaje spojené s pohřby, svatbami a jinými společenskými událostmi; zemědělských potřeb a nástrojů nebo přímo předávání drobných finančních obnosů voličům*“ (Lindberg 2003: 123-4).

Afrika je i v odborné literatuře považována za kontinent, kde politická soutěž existuje po boku všudypřítomného klientelismu a programově slabých stran (van

de Walle 2003). Voliči v těchto nových demokraciích se mají během voleb buď rozhodovat na základě etnické štěpící linie (např. Posner 2004) nebo být zapleteni do klientelistických sítí (Vicente 2014), namísto rozhodování se podle schopnosti politiků zajistit společný a veřejný prospěch.

Lindberg ve svých analýzách občanské společnosti a volebního elektorátu na příkladu Ghany ukazuje, že takový obraz Afriky není zdaleka přesný. Přestože vychází ve většině případů pouze z výzkumu ghanského politického systému, považuje Lindberg svoje závěry za platné, nebo alespoň aplikovatelné, i pro zbytek kontinentu. V předkládané práci se pokusíme toto Lindbergovo tvrzení testovat na námi zkoumaných zemích.

Daniel Young, který, podobně jako Lindberg, ve svém výzkumu napadá stereotyp klientelismu jako primárního faktoru vytvářejícího strukturu parlamentních voleb v Africe, považuje celý systém klientelismu a klientelistických sítí za logický (Young 2009: 1). Podle něj by měli voliči jednoznačně užívat takových přímých výhod a po jejich obdržení se cítit zavázáni darujícímu politikovi. Měli by se jej následně snažit podporovat svými volebními hlasy s vidinou obdobných benefitů i v budoucnu. Pro Younga tu však pro fungování uvedeného systému existují hned dva problémy. Považuje za značně nepravděpodobné, že by byl daný volený zástupce schopný se osobně spojit a zajistit benefity pro více než zlomek svého volebního obvodu. Young v tomto směru uvádí, že volební obvod čítá nejméně 50 000 obyvatel, ale přesahuje i hranici 100 000 (Young 2009: 1). Podle Younga politici i jejich voliči mají rozumět tomu, že s nabídkou osobních benefitů, ať již v podobě práce ve veřejném sektoru, školného nebo osobního předávání statků nelze oslovit všechny. Druhý problém, který Young uvádí, se překrývá se závěry Staffana Lindberga. Počítá totiž se zájmem voličů preferovat užitečnost rozvojových projektů, coby nástroje pro zlepšení své životní úrovně oproti „laskavostem“ stran jimi volených zástupců, které mají zpravidla jednorázový charakter. Podle Lindbergových dřívějších průzkumů má v afrických demokratických systémech, jakým je například Ghana, docházet k nárůstu zájmu voličů o upřednostňování veřejných projektů oproti

osobním výměnným službám. Realizace takových projektů má rovněž fungovat jako jeden z faktorů podle něž mají voliči politiky hodnotit a rozhodovat o jejich případném znovuzvolení (Lindberg 2011).

1.1.3 Historický přístup

Jedním z přístupů, jak uchopit problematiku klientelismu v kontextu subsaharské Afriky je výše nastíněný historický přístup Patricka Chabala. Ten nevnímá klientelismus jako zcela novodobý trend, který by se na kontinentu objevil až v souvislosti s vyhlášením nezávislosti nebo během demokratizační vlny. Podle Chabala lze jeho původ v Africe datovat do dob vzniku nových společenských a politických institucí v průběhu kolonizačního období (Chabal 2009).

Dále považuje za nutné, aby do politické analýzy Afriky byla zahrnuta kultura. Její opomíjení, tak jak se toho dopouští většina afrikanistů, ve výsledku ponechává Afriku jako značně „tradicionalistickou“ až zcela statickou (Chabal 2009: 85).

Chabal ve své analýze africké postkoloniální společnosti vychází z práce antropologa Mahmooda Mamdaniho. Ten ve své analýze pre- a postkoloniální společnosti v Africe definuje dvě skupiny obyvatel, *občany a poddané*.

Podle Mamdaniho se velmocí v Africe pokoušely o kombinaci dvojího přístupu ke správě. Jedním z nich je zájem o udržení tradičních společenských a mocenských vztahů. Zajištění tohoto tradičního způsobu mělo mít za následek zjednodušení kontroly společenského pořádku. Druhým přístupem byla snaha o implementaci konceptu „moderního“ občanství. Tento dichotomní přístup měl být institucionalizován rozdělením na „nativní“ (domorodé) a „civilizované“ skupiny obyvatel³ (Chabal 2009: 89). Toto právní dělení mělo za následek vytvoření dvou nových „kultur“ ve státě, *občanů a poddaných koloniální správy* (Mamdani 1996).

³ Přestože lze sledovat rozdíly napříč koloniálními vládami ve způsobu označování těchto skupin, respektive existenci takového označování, (např. Francouzi a Portugalci na straně jedné a Brity na druhé straně), výzkumní se shodují, že dopad na kategorizaci obyvatelstva mají oba zmíněné přístupy vesměs stejný (Chabal 2009).

Poddanými byli ti obyvatelé řazeni podle legislativního klíče mezi „nativní“ obyvatele. Jak později uvádí Chabal, samotný termín „poddaný“ není něco s čím bychom se v politické vědě setkávali příliš často. Toto označení vzhledem k obyvatelstvu, respektive skupinám obyvatel, je pro potřeby politologie značným archaismem vzhledem k jeho vztahu k feudalismu. V tomto směru se může také pro Afriku jevit jako označení nevhodné vzhledem k diskutabilní existenci feudálního období na kontinentu, respektive v Etiopii. Chabal však jeho užití brání: „...koloniální mocnosti se nebály sahat k relativně benigní autoritářské vládě. Navíc, když to bylo vyžadováno, dokázal se stát chovat bezohledně a surově jako feudální panovník; násilí bylo v koloniálním světě jak endemické, tak systematické“ (Chabal 2009: 89).

Ty skupiny obyvatel, které nebyly plně začleněny do moderního politického života (tj. *subjekty* – Mamdani 1996) byly podle Chabala ponechány pro „klientelizaci“. Zájem o účast na politickém životě a zejména snaha o zajištění vztahu reciprocity s novou politickou elitou je mělo přirozeně vést k začlenění se do vznikajících klientelistických sítí.

Přesto však považuje za zcela možné, že řada obyvatel afrických států po pádu kolonialismu byla *občany*, *subjekty* a *klienty* zároveň a Mamdaniho přístup tak nemusí být zcela přesný, spíše zavádějící. Chabal se dokonce domnívá, že za určitých podmínek může být jedinec postaven do každé z těchto rolí během jediného dne (Chabal 2009: 96).

Podle něj je s obyvateli zacházeno jako se *subjekty* zacházeno v jejich každodenním životě. Ať už ze strany státních byrokratů, policie nebo stranických funkcionářů. S obyvateli je pak skutečně zacházeno jako s *občany* zejména během volebního období. Volební soutěž má mimo jiné vyvolávat zvýšené využívání „tradičních“ forem politické mobilizace, které (alespoň do jisté míry) stojí na pevných základech tvořených klientelistickými sítěmi (Chabal 2009: 104).

Na rozdíl od Foxe nepovažuje Chabal vztah mezi klientelismem a občanstvím jako přirozenou progresi společnosti, ale jako dva kohabituující fenomény.

V odborné politologické literatuře je výše popsaná Mamdaniho historická analýza africké společnosti pro svoji antropologickou povahu často přehlížena. Přesto se však najdou autoři, kteří stejně jako Chabal, chápou klientelismus jako fenomén objevující se na kontinentu společně se vznikem moderní občanské společnosti, a nikoliv jako jev spojený striktně s liberalizačními, národotvornými či demokratizačními procesy nebo politickou afilací jednotlivých států k mocenským blokům během studené války. Tento pohled se však objevuje sporadicky a bez odkazu na Mamdaniho či Chabala (např. Schlichte 1998).

2 Metodologický rámec

2.1 Metodologie a sběr dat

V následující části práce, sledující náš skutečný výzkum, budeme zkoumat výše uvedené hypotézy. Budeme sledovat, zda vnímaná korupce ovlivňuje výkon volených politických zastupitelů a jestli má tento faktor vliv na jejich potenciální znovuzvolení.

Základní výzkumné otázky zní:

- 1) Jsou praktiky klientelismu mas významným faktorem při rozhodování voličů?
- 2) Je příslušnost politického kandidáta k určitému etniku/klanu rozhodujícím faktorem pro udělení hlasu ve volbách?

Jak jsme již uvedli v předchozí, teoretické, části naší práce, budeme vycházet z teorií a závěrů Nicolase van de Walleho a Staffana Lindberga. Pro potřeby zamezení zmatečnosti jsme podle práce van de Walleho objasnili trojdimenzionální vymezení pojmu klientelismus. A tak jej kategorizoval autor, s ním budeme pracovat i my. S přesnou kategorizací však budeme moci operovat jen ve vybraných případech. Omezuje nás v tom vlastní výběr zdrojů a absence kategorizace vztahů patron-klient ve výzkumech volebního klientelismu. S pracemi Lindberga i van de Walleho budeme pracovat i dále. Na základě některých z nich si stanovíme hypotézy, s nimiž budeme do našeho výzkumu vstupovat.

Vzhledem ke kvantitativní náročnosti námi navrhovaného výzkumu, omezíme se v něm pouze na státy anglofonní subsaharské Afriky. Důvodem pro tuto volbu je omezená jazyková znalost autora. S tím se bude zároveň vázat výběr zdrojů a datasetů pro analytickou část této práce. Dále z naše výběru odebereme dva státy, Ghanu a Jihoafrickou republiku. Oba státy jsou v odborné literatuře často diskutované. Ghanou se detailně zabývá např. Staffan Lindberg, autor, z jehož prací vycházíme v teoretické části, a na jehož závěrech se zakládají i některé naše hypotézy zmíněné níže v této kapitole. JAR pak ze seznamu námi sledovaných států

vypouštíme z důvodů její absence v námi užívaných sběrech dat a specifčnosti charakteru jejího systému (Piombo 2005).

Další omezení naší práce vychází z neúplnosti dat námi používaných zdrojů. Nezveřejněné údaje z posledního kola průzkumu a vynechání několika otázek v některých anglofonních státech, které by ponechaly náš výzkum neúplný, nás ponechává se dvěma státy. Keňa a Tanzánie jsou jedinými africkými anglofonními státy, kde byly položeny všechny, pro potřeby našeho výzkumu, důležité otázky a byly pro ně zveřejněny výsledky posledního průzkumu.⁴

Pro zjednodušení budeme napříč sledovanými státy vycházet ze souhrnných dotazníkových šetření serveru Afrobarometr za roky 2003-2018. Docílíme tak jednotnosti v rámci systému sběru dat a zajištění symetrie datasetů napříč sledovanými státy. Data Afrobarometru navíc rovněž slouží jako podklad pro argumenty autorů, z jejichž závěrů v naší práci vycházíme (např. Lavallée et al. 2008, Young 2009, Tsubura 2015). Zároveň se jedná o poslední souhrnná data v době psaní této práce. Za relevantní budeme z tohoto šetření považovat okruhy blízké našemu výzkumu. Počet respondentů se liší v závislosti na jednotlivých zemích, kde byl výzkum prováděn. Dotazování jsou v rámci datasetu dále tříděny do kategorií na základě jejich vnějších charakteristik. Ty zahrnují jejich příslušnost k dané skupině podle vybraných štěpících linií – město x venkov, centrum x periferie. Specifickým problémům datasetu Afrobarometru, jako je způsob dotazování nebo jednotlivé otázky – jejich obsah, tvar, formulace apod. – se budeme dále věnovat v průběhu našeho výzkumu.

Po vzoru práce Lindberga a Morrisona budeme na sledovaný problém nahlížet hned ze dvou úrovní — evaluativní a non-evaluativní. V první, evaluativní, rovině se zaměříme na to, co přitahuje voliče k volenému zástupci, případně politické straně. Jak označení této roviny výzkumu napovídá, sledován bude rovněž i výkon volených subjektů. Výkonem, kterým budeme, obdobně jako Lindberg či van de Walle, rozumět spokojenost voličů s činností voleného zástupce a jeho šanci

⁴Jde o jediné státy, které splňovaly tyto podmínky v době psaní této práce.

na znovuzvolení. Podle logiky obou uvedených autorů budeme zahrnovat i vnímanou schopnost zvoleného zástupce naplňovat kolektivní potřeby (např. Lindberg a Weghorst 2013). Lindberg s Morissonem zastávají názor, že voliči hodnotí volený subjekt podle jejich schopnosti reprezentovat svůj region (jde o trend spojený zejména s volbami v jednomandátových obvodech), případně určitou politiku na národní úrovni (Lindberg a Morrison 2007: 7). Takováto evaluace funguje i retrospektivně. Používaná data Afrobarometru, stejně jako uváděná studie Lindberga a Morissona, disponuje údaji o hodnocení volených subjektů stran jejich voličů, v rámci jejich schopnosti tyto zájmy reprezentovat.

Zatímco se evaluativní logika zabývá hodnocením volených zástupců na základě jejich schopnosti naplňovat zpravidla univerzální potřeby (ať již na regionální či celostátní úrovni), non-evaluativní logika hodnocení je zaměřená na personální rovinu vztahu volič-zástupce. Do této roviny tak spadají kritéria jako zajišťování osobní darů a jiné klientelistické praktiky, stejně jako vnější charakteristiky kandidáta. Jimi se rozumí jeho etnicita, nebo příslušnost k určité rodině či klanu. Právě otázka příslušnosti politického kandidáta k určitému etniku či klanové příslušnosti byla často spojována jako determinální faktor pro volby v rurálních oblastech v Africe.

Naši uvozující tezí je, že pro voliče je etnická či klanová příslušnost kandidáta nevýznamná až irelevantní. Pro udělení hlasu nebo zapojení do patronážní sítě se tak rozhoduje na základě jiných faktorů.

Řada afrikanistů však v pozdějších studiích poukázala, že taková příslušnost nebývá pro volbu rozhodující. Upozorňují, že nalezené vzorce chování, které by takové hypotéze odpovídaly, nemusí nutně vypovídat o kauzalitě (Piombo 2005). Staffan Lindberg a Minion Morrison k tomu dále dodávají, že případné důkazy pro tato tvrzení na národní úrovni nutně neznamenají, že jde o rozhodující faktor pro volbu individuálního voliče (Lindberg a Morrison 2007). Zároveň nelze příslušnost kandidáta, který se pravděpodobně ve svém volebním obvodu narodil, považovat nutně za otázku etnické příslušnosti (Lindberg a Morrison 2007: 34).

Právě z těchto důvodů nebudeme k etnické či kmenové příslušnosti kandidátů přistupovat jako rozhodujícímu faktoru pro volební chování voličů.

Z non-evaluativní logiky hodnocení se tak budeme věnovat zejména významu osobních darů. Ty budeme, pro potřeby aplikovatelnosti datasetů Afrobarometru, chápat podle van de Walleho klasifikace jako klientelismus mas i elit. Rozlišovat mezi oběma typy budeme vždy individuálně, a to pouze u otázek jejichž znění a vymezení termínů nám umožní jasně zařadit daný problém pod jednu z těchto kategorií.

Data pro náš výzkum budou pocházet, jak jsme již ostatně uvedli výše, z vlastního šetření Afrobarometru. Pro obě roviny šetření budeme vybírat otázky, které svým obsah nejlépe odpovídají tomu, jak budeme chápat zvolené evaluativní a non-evaluativní roviny hodnocení politických zástupců. Počet otázek z dat Afrobarometru budeme pro potřeby naší práce dále redukovat. Důvodem pro takové rozhodnutí jsou mimo jiné i povaha této práce a kvantitativní povaha výzkumu, který v rámci ní provádíme. Omezíme se tak zpravidla na otázky zabývající se vnímanou klientelistickou praxí a významem osobních darů pro podporu politického kandidáta v rámci non-evaluativní roviny. Pro studium evaluativní a non-evaluativní logiky rozhodování, se zaměříme na témata: atraktivita a výkon volených zástupců, a schopnost zajistit naplnění kolektivních potřeb. Otázky byly ve stejném znění položeny všem respondentům napříč sledovanými státy.

Takový přístup nám zároveň pomůže lépe zjistit, zda lze Lindbergovy závěry i na zbytek anglofonní Afriky. Na základě prací a závěrů vybraných autorů jsme sestavili vlastní hypotézy, které budeme v následující kapitole testovat⁵. Tímto souborem hypotéz se tak pokusíme zodpovědět výše stanovené výzkumné otázky. Odtud budou zároveň vycházet i naše další hypotézy, jako:

⁵ Vzhledem k povaze a obsahu budeme vycházet ze závěrů těch autorů, kteří se rolí klientelismu ve volbách v subsaharské Africe zabývali v průběhu nejdéle posledních 10 let. Důvodem je naše zaměření na vybraný region v současnosti.

Hypotéza 1: Faktory, na základě nichž se volič rozhoduje udělit svůj hlas, vycházejí zpravidla z evaluativní logiky hodnocení kandidátů a mají tak většinou univerzální a nikoliv osobní charakter.

Podle závěrů Werghorsta a Lindberga mají mít alespoň ghanští voliči blíže „tradičnímu západnímu voliči“ co do „vzorce jejich chování“, než k vlastnímu „africkému“ archetypu voliče (Lindberg a Werghorst 2013). Lindberg s Werghorstem vedle řady podobných studií nabourávají relativně stereotypní představu o klientelismu a jeho praktikách, coby primárním, nebo dokonce jediným skutečným, hnacím faktorem voleb v subsaharských státech. Z jejich výzkumu vyplývá, že i přes možnou všudypřítomnost klientelismu v Africe, se nejedná se o zásadní faktor volebního chování (Lindberg a Werghorst 2013). Spolu se zkvalitňováním demokracie a rozšiřováním přístupu k informacím, objevují se i další faktory. Ať již ve formě evaluativního přístupu voličů nebo jejich zvýšeného zájmu na kolektivních potřebách obyvatel.

Hypotéza 2: Zájem voliče o dosažení těchto univerzálních cílů a uspokojení tak kolektivních potřeb převažuje nad atraktivitou voliče k vybrané politické straně či kandidátovi na politickou funkci.

I tato naše hypotéza vychází ze závěrů autorů Lindberga a Werghorsta. Stejně jako předchozí teze, stojí na přesvědčení, že volič v subsaharském státě staví kolektivní potřeby, respektive a jejich uspokojení, alespoň na úroveň dalších faktorů své volby. Upřednostňuje tak při svém rozhodnutí logiku evaluativního hodnocení výkonů voleného kandidáta před osobními výhodami plynoucími z patronážního vztahu. Volič tak jedná více holisticky, než od něj některá odborná literatura očekává (např. Chandra 2007, Medard 1982, Jackson a Rosberg 1982). Zároveň na základech závěrů výše uvedených autorů očekáváme, že stejná praxe, „vzorec volebního chování“, je společné nerozhodnutým a potenciálním voličům. Výkon vybraného kandidáta tak přímo ovlivňuje jeho schopnost získat pro sebe tuto skupinu voličů.

3 Analytická část

Studium volebního chování voličů patří ke tradičním oborům politologického výzkumu. Africké politické systémy jsou však v tomto ohledu relativně nestudované. Důvod pro to lze pravděpodobně hledat v autoritativní povaze těchto režimů, která dominovala v druhé polovině minulého století (Lindberg a Morisson 2007). I přesto se později objevuje několik prací přispívajících k bližšímu pochopení této problematiky na africkém kontinentě (např. Lemarchand 1972, Medard 1982). I přes kvalitativní omezení těchto výzkumů, přicházeli jejich autoři s novými koncepty pro popis těchto systémů. Volební chování ve státech s limitovaným politickým pluralismem bylo často považováno za značně, či dokonce striktně reciproční. Rovněž se setkalo s označením jako: klientelismus (Lemarchand 1972), neopatrimonialismus (Medard 1982), či personalismus (Jackson a Rosberg 1982). Lindberg s Morrisonem tvrdí, že pro volby v takových státech platilo jedno: nikdy nedovolily voličům vybrat, kdo jim bude vládnout, ani kam se bude politika státu ubírat (Lindberg a Morrison 2007). S odkazem na studii Gorana Hydena a Colina Leyse dodávají, že elektorátu bylo pouze umožněno zbavit se těch kandidátů, kteří nedokázali zajistit materiální prospěch svému volebnímu obvodu (Hyden a Leys 1972).

V následující části naší práce se zaměříme na vlastní empirický výzkum volebního chování voličů v anglofonní subsaharské Africe. Ze zdrojů vyjmenovaných v předchozí kapitole se pokusíme určit, zda se tito voliči rozhodují na základě logiky personálních výhod, či odpovídají představám Staffana Lindberga o voličích, kteří svá rozhodnutí staví i na evaluaci výkonu svých volených zastupitelů.

3.1 Keňa

Druhé kolo průzkumu Afrobarometru proběhlo v letech 2002 a 2003, obsahovalo data z šetření, která proběhla v 16 různých státech subsaharské Afriky. Ve zmíněném průzkumu se objevila mimo jiné i tato otázka: „Co považujete za nejdůležitější povinnost člena parlamentu?“

Ze získaných odpovědí, které ve své práci uvádí Daniel Young vyplývá, že jen málo z dotázaných očekává vlastní výhody. Naopak se nejčastěji shodují na tom, že cílem poslanců by měl být veřejný zájem, reprezentace obyvatel a uspokojování kolektivních potřeb (zejména úprava infrastruktury) (Young 2009)).⁶

Zatímco nejčastější odpověď by naplnila Lindbergovo základní očekáváním demokratického procesu, tzn. být zastoupen (v legislativním orgánu), další dvě nejoblíbenější odpovědi ukázaly, že velká část Afričanů považuje rozvoj za nejdůležitější odpovědnost svého poslance. Rozvoj byl druhou nejčtenější reakcí. Zhruba stejný poměr dotazovaných, co zvolil tuto povinnost za nejdůležitější, si v rámci sektorů rozvoje zvolilo zkvalitnění infrastruktury. Je třeba také poznamenat, že většina reakcí, které v popularitě následovaly po infrastruktuře, také citovaly konkrétní veřejné statky, jako je zlepšení zásobování vodou a provádění politik v oblasti zdraví a vzdělávání.

Zároveň však nelze jednoznačně tvrdit, že by tyto údaje byly jasným odmítnutím klientelismu a personalismu. Naše pochybnosti lze shrnout do dvou tezí.

Zaprvé, přímý test klientelismu by vyžadoval mírně přepracované znění dotazu. Vzhledem k tomu, že výše zmiňovaná otázka Afrobarometru žádá občany o jejich názor na hlavní povinnosti poslance, lépe položená otázka by naopak sledovala to, co občané očekávají od svého poslance.

Zadruhé, je možné, že respondenti, kteří by odpověděli jinak, pokud by se jednalo o individuální výhody, se mohli cenzurovat, domnívaje se, že taková reakce

⁶ Výsledky průzkumu čítaly celkem 58 odlišných odpovědí na tuto otázku. Většina jednotlivých odpovědí tvořila mezi 0 a 1 % z celkového počtu odpovědí. V Keni byla tato otázka položena v rámci průzkumu z let 2002/2003.

by byla považována za nevhodnou. S přihlédnutím k těmto pochybnostem se můžeme domnívat, že výsledky naznačují, že voliči vidí své poslance jako zástupce a činitele, kteří by měli zajišťovat veřejné, spíše než soukromé, statky a služby.⁷

Dalším ukazatelem, který pro nás hraje důležitou roli, je otázka vztahu poslance a volebního obvodu. Afrobarometer v rámci svých šetření zahrnuje i názory na tento problém. Během průzkumů se v roce 2008 objevila otázka: „Který z následujících výroků je vám bližší? 1) Při volbě do Národního shromáždění preferuji volit kandidáta, který zajistí statky a služby pro tento volební obvod,⁸ nebo 2) Při volbě do Národního shromáždění preferuji volit kandidáta, který bude schopný vytvářet politiku výhodnou pro všechny obyvatele státu.⁹ Z 1 104 dotazovaných si většina (53,7 %) zvolila možnost druhou (Afrobarometer 2008).

Tuto skupinu voličů bychom mohli považovat za programově/politicky orientované. Opustíme-li od dalších charakteristik uváděných autorem, můžeme je tak řadit k Lindbergovu „ideálu západního voliče“.

⁷ Pod pojmem veřejné služby můžeme, chceme-li zachovat Lindbergovu a van de Walleho definici těchto pojmů, i tvorbu politiky (Lindberg 2013, van de Walle 2007), stejně jako veškerou ostatní legislativní činnost.

⁸ V rámci zachování konzistence s pojmy a jejich definicemi, jak s nimi pracuje Stafan Lindberg, budeme pod pojmem *služby* chápat rovněž politiku, v tomto případě politiku cílenou na problémy daného volebního obvodu (Lindberg 2013).

⁹ Tento druh otázky se v rámci průzkumů mínění v Keni objevil pouze jednou (v roce 2008). Od formulace obdobné otázky položené v Tanzánii se lišila pouze užitím výrazu Národní shromáždění. Její obsah a smysl byl zachován.

Tabulka č. 2 – Klasifikace vztahů mezi voličem a kandidátem

Druh vztahu voliče a kandidáta	Klientelistický	Programatický	
Druh statku	Soukromý	Klubový	Veřejný
<i>Příklad</i>	Jídlo, pracovní pozice ve veřejném a státním sektoru	Dotace na projekty	Národní bezpečnost, makroekonomický růst

Zdroj: Kitschelt a Wilkinson 2007

Od takového „liberálního“ voliče se dále očekává podpora politiky cílené na všechny obyvatele státu a odmítnutí favorizace poslancova vlastního klanu či etnika. V rámci čtyř kol průzkumů konaných v Keni postupně v letech 2003, 2006, 2008 a 2012 se dostalo i na toto téma. Stylizace nabízené dvojice možností se meziročně lišila. Její formulace v daném kole průzkumu však byla stejná pro všechny státy, kde byla otázka položena.¹⁰

Podpora poslanců, kteří podporují určitou skupinu obyvatel postupně vzrostla z původních 11,3 %, kdy bylo téma poprvé zmiňováno v rámci druhého kola šetření Afrobarometeru v roce 2002, na 18,8 % (2006) a 30,8 % v roce 2008.¹¹ K poklesu došlo v roce 2012. Tehdy se pro vyslovilo 23,5%.¹²

Dalším krokem je pro nás sledovat spokojenost voličů s volenými zástupci do Národního shromáždění. V Keni se Afrobarometer na toto téma ptal v každém z kol svého průzkumu. Z jeho průzkumů můžeme vysledovat pokles v názorech na

¹⁰ Konkrétní znění možností v jednotlivých kolech, stejně jako problémy, které úprava jejich formulací přinesla, řešíme dále v rámci podkapitoly 3.3 Tanzánie.

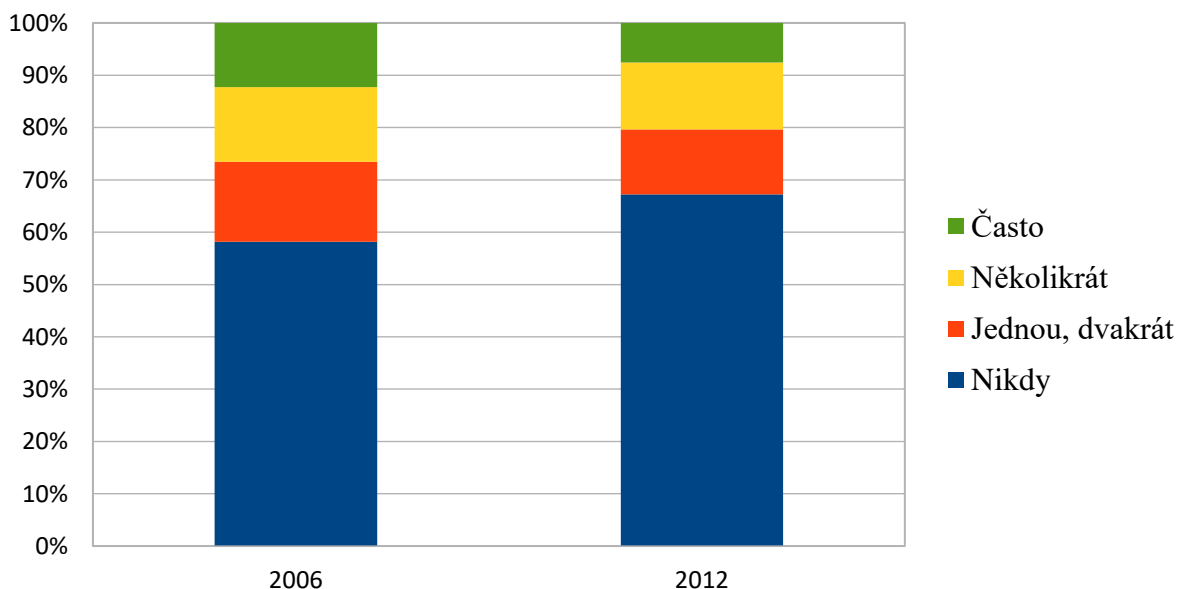
¹¹ Otázka se nezabývali konkrétním etnikem, či jinou skupinou obyvatel, nebyla ani namířena na určitého člena keňského Národního shromáždění.

¹² Možným důvodem poklesu preference takovýchto poslanců může být úprava formulace nabízené možnosti. Šířeji o tom pojednáváme dále v následující podkapitole naší práce.

výkon poslanců z původních 65,5 % (2002) na 45,1 % za letošní rok.¹³ Výzkumný vzorek samozřejmě nezahrnuje pouze klientelistické voliče a bez kontextu je tak pro nás takový dataset takřka bezcenný. Budeme s ním tak pracovat dále.

Bez zajímavosti pro nás není ani průzkum voličů, kteří se měli sami setkat s klientelistickými praktikami volených poslanců. Alespoň jednou se se zájmem o „nákup svého hlasu“ podle údajů z roku 2006 setkala 527 voličů, tedy 41,2 % dotázaných. Jejich poměr v dalším kole průzkumu klesl o 9 %.

Graf č. 1 - Volební pobídky obdržené od kandidáta nebo strany

Zdroj: autor dle Afrobarometer 2006 a Afrobarometer 2012

V závěru své práce, snažící se mapovat vztahy mezi klientelistickými praktikami kupování hlasů a rozhodováním jednotlivce během volebního období, mluví Eric Kramon o systému kupování hlasů jako o možné formě politické mobilizace pro politické kandidáty. Dělá tak s odkazem na keňského novináře a

¹³ Pokles ale není trendem, který by jednotlivá kola průzkumu spojoval. Ve třetím kole (2006) průzkumu se sice poměr voličů spokojených s výkonem svých poslanců propadl na nejnižší dosud naměřenou hodnotu (39,1 %), v následujícím roce zase vzrostl na 55 %. S nástupem Odingy a obnovením postu premiéra se spokojenost s výkony členů dolní komory parlamentu pohybovala kolem 50 %.

aktivistu Johna Githongo. Ten prohlásil: „... *pokud jste politice v Keni, lidé se pro vás postaví do fronty a vezmou si vaše peníze, vaše trička a vaše jídlo, ale budou volit podle vlastního rozumu.*“ (Githonga 2007). Kramon tvrdí, že pokud má Githongo pravdu, je kupování hlasů pro politiky skutečně jakousi formou politické mobilizace, která však pravděpodobně pomalu mizí (Kramon 2009).

O tom, jestli je pokles počtu voličů, kterým byl nabízen „úplatek za jejich“ hlas, vyplývající z průzkumů Afrobarometeru, skutečně důkazem toho, že politici si politici skutečně uvědomili, že nejde o taktiku, která jim dlouhodobě získá a udrží voliči, jak tvrdí Kramon, můžeme pouze spekulovat.¹⁴ Stejně tak nemůžeme průkazně potvrdit další Kramonovu tezi, že viditelný podíl na takovém poklesu nese činnost lidí jakým je právě bývalý keňský novinář, politický aktivista a bojovník proti korupci John Githongo (Kramon 2009, Kramon 2016).

¹⁴ Pro širší a jednoznačnější výzkum nenabízí Afrobarometer vhodná data, která bychom mohli vztáhnout k pozdějším volbám v letech 2013 a 2018. Pro testování Kramonovi hypotézy bychom potřebovali přijít s jednoznačně průkaznou metodou výzkumu, kterou v současné chvíli neznáme.

3.2 Tanzánie

Politický systém Tanzánie neprošel, co do rozvoje stranického systému, žádnou zásadní změnou ani po zavedení vícestranického systému. Ve volbách stále dominující socialistická Chama Cha Mapinduz¹⁶ je ostatně historicky nejdéle vládnoucí politickou stranou kontinentu. Nic na jejím postavení tak nezměnil ani rok 1992, kdy Tanzánie přijala vícestranický systém. Preference CCM nikdy neklesly 50 % (Tsubura 2015). Co ovšem v zemi doznalo změny byl vztah mezi voličem a jimi volenými zástupci do nejvyšších ústavních orgánů.

V době vlády CCM, coby jediné strany, byl veškerý nominační a jmenovací proces centrálně plánován i veden. Veškeré výdaje na kampaň hradil stát a kandidátům nebylo umožněno získávat finanční prostředky pro její účely vlastní cestou, ani používat svých finančních a materiálních zdrojů k ovlivňování voličů. To se změnilo v roce 1995 spolu s volebním zákonem ve znění pozdějších předpisů. Ten nově umožňoval všem kandidátům zapojovat se do ekonomických aktivit a zejména volné hospodaření s vlastními penězi v rámci své kampaně, včetně finanční pomoci svým komunitám a „kupčení s hlasy“. Kandidáti nově museli získávat prostředky pro svoji kampaň mimo strukturu strany a vládní zdroje (Liviga 2011). V zemi se tak rozšířili neformální praktiky kandidátů a stran, označované jako *takrima* (pohostinnost), volně nabízejících mimo jiné peníze, oblečení, ale i jiné materiální statky výměnou za volební podporu (Tsubura 2015).

Vzhledem k jejímu charakteru, nelze *takrimu* jednoznačně označit za formu tributu.¹⁷ Její celonárodní rozměr, namísto tradičně klanového či komunálního, spolu s jejím využitím pro delegaci do nejvyšších ústavních orgánů by jí podle klasifikačních měřítek stanovených Nicolasem van de Wallem řadilo jako formy masového klientelismu.

¹⁶ Chama Cha Mapinduz (česky *Strana revoluce*; dále jen CCM) vítězila jak prezidentských, tak parlamentních volbách. Přestože v posledních volbách do obou těchto orgánů zaznamenala strana své historické minimum, její preference nikdy neklesly pod 50 %.

¹⁷ Tributem rozumíme formát klientelismu podle klasifikace Nicolase van de Walleho (van de Walle 2007).

Je ovšem nutno dodat, že vláda Tanzánie se opakovaně pokoušela s praktikami, jakými je právě *takrima*, bojovat. Čtyři měsíce po volbách v roce 2005 rozhodl Nejvyšší soud o neústavnosti dodatku volebního zákona, který *takrimu* legalizoval. Podle nálezu soudu *takrima*, respektive z ní proudící provize ve formě volebních hlasů, diskriminovala proti kandidátů s nižšími příjmy a nižším vstupním kapitálem do kampaně. Zároveň měla legalizovat a legitimovat korupci ve volebním procesu a tím zneuznávat ústavní záruku ve svobodných a rovných volbách (Tsubura 2015, Sjednocená tanzanská republika 2006). Vládní snahy dále pokračovaly v roce 2010 přijetím zákona o volebních výdajích, který rozváděl a zpřesňoval zákaz *takrimy* a podobných praktik. O neefektivitě zmiňovaných zákonů svědčí mimo jiné i výsledky průzkumu Views of the People (2012).¹⁸ V něm se v otázce na vnímanou existenci klientelistických praktik politiků vyslovila nadpoloviční většina všech respondentů kladně (54 %), naopak žádný obchod s hlasy nevnímala v poměru pouhá pětina dotázaných (Policy forum 2013).¹⁹

Bez ohledu na postavení *takrimy* v rámci van de Walleho teorie, její charakter zůstává. Vyvstává zároveň otázka, co přesně voliči od těch, kteří jim takové materiální výhody poskytují, očekávají. V rámci svého průzkumu v roce 2008 odpověď na tuto otázku zjišťoval i Afrobarometr. Dotazovaní měli tehdy z nabídky čtyř funkcí člena parlamentu vybrat tu, kterou považovali za tu nejdůležitější. Výběr tvořily: 1) reprezentovat volební obvod a naslouchat potřebám jeho obyvatel; 2) vytvářet pracovní pozice a příležitosti pro rozvoj občanů; 3) vytvářet zákony dobré pro zemi; 4) kontrolovat činnost prezidenta a jeho vlády. Většina respondentů považovala reprezentaci za nejdůležitější kritérium volby. V pořadí druhou nejčastější odpovědí byla služba volebnímu obvodu.²⁰

¹⁸ Průzkum byl organizován výzkumným institutem REPOA, do nějž byly mj. implementovány výsledky šetření Afrobarometru (Tsubura 2015).

¹⁹ Výzkumný vzorek zahrnoval na 5 136 obyvatel Tanzánie starších osmnácti let, z 10 různých regionů (Policy Forum 2013)

²⁰ Zde máme ovšem výhradu k interpretaci druhé možnosti jako volební obvod. Ačkoli tato možnost v původním dotazníku v angličtině je "Poskytnout práci nebo rozvoj vašemu volebnímu obvodu", Tsubura upozorňuje, že pro případy dotazování ve swahilštině byl dotaz přeložen jako: „Kuwapatia watu kazi na maendeleo“ (aby lidem

Tyto výsledky se tak shodují s dosavadní literaturou k tématu očekávané role volených zástupců parlamentu (Barkan, 2009, Lindberg, 2010). Většina obyvatel Tanzánie se vyslovila, že od zástupců z řad parlamentu očekává upřednostňování potřeb svého volebního obvodu před těmi celostátními. Jak uvádí Tsubura, očekáván byl spíše přínos klubových či soukromých statků do volebního obvodu než těch veřejných do státu jako celku (Tsubura 2015). Za pravdu mu v tomto ostatně dává i dosavadní odborná literatura o rolích afrických parlamentů a jejich členů (např. Piombo 2005, Lindberg 2010, Vicente 2014). Toto tvrzení lze ještě lépe doložit na výsledcích staršího výzkumu Afrobarometeru, neboť v roce 2008 byla v rámci dotazování položena podobná otázka. Respondenti tehdy byli dotázáni, zda by volili raději kandidáta, který zajišťuje statky a služby pro členy své komunity, nebo kandidáta, který se snaží tvořit politiku výhodnou pro každé občana státu. Většina dotazovaných (65 %) preferovala první možnost (Afrobarometer 2008). Podobnou otázku přinesl i výzkum z roku 2012, tentokrát s možnostmi: 1) „Kandidát, který zajišťuje služby a statky pro svůj volební obvod“ a 2) „Kandidát, který vytváří politiku výhodnou pro všechny občany daného státu“. První možnost v obou kolech dotazování má zobrazovat poslance zajímající se především o svůj volební obvod, jenž do něj přináší klubové a osobní prostředky. Druhá možnost, opět v obou případech, má zase charakterizovat archetyp poslance orientovaného primárně na tvorbu politiky. Ten poté operuje převážně s veřejnými prostředky. Ve výsledku se pro první možnost vyslovilo pouhých 14 % dotazovaných. Značná většina (86 %) naopak preferovala možnost druhou.²¹

poskytl práci a rozvoj) (Tsubura 2015). Tento překlad tak neodkazuje specificky na volební obvod.

²¹ Jedním z možných vysvětlení nízké míry podpory poslancům volebních obvodů v roce 2012 je vliv "hlavní otázky" (Johnson, 2001, s. 322). První možnost v původním dotazníku v angličtině byla "kandidát, který může dodat zboží a služby lidem ve svém [nebo] volebním obvodu" (Afrobarometer, 2012, s. 44), ale slovo "pekee" ve swahilské verzi. Slovo "samotné" zní na národní úrovni bez činnosti poslanců a respondenti se této možnosti vyhnuli. Respondenti, kteří v roce 2012 vybrali poslance volebních obvodů, mají proto nesmírně okrajový pohled na roli poslanců.

Je potřeba zdůraznit, že ty respondenty, kteří se v průzkumech vyslovili pro podporu druhé skupiny poslanců, stejně jako ti, kteří v průzkumu 2012 tvrdili, že by podpořili kandidáty, jež by se zaměřili primárně na svůj volební obvod, nelze jednoznačně označit za klientelistické. Přinejmenším je takto nelze jasně označit vzhledem k našim výchozím teoriím Nikolase van de Walleho či Patricka Chabala. Je potřeba zdůraznit rozdíl mezi klientelistickými a programovými vztahy poslanců a jejich voličů. Zatímco ty první jsou charakterizovány výměnou klubových (případně stranických) či osobních statků za volební podporu, ve druhém případě jde kromě prostředků poslaneckého klubu o prostředky veřejné (Kitschelt a Wilkinson 2007). Jak upozorňuje van de Walle, je složité jasně vymezit použití klubových prostředků pro potřeby obou výše uvedených druhů výměnných vztahů mezi kandidátem a jeho voličem (např. van de Walle 2007). Tsubura tento problém ukazuje na příkladu stavby mostu. Přispěje-li podle něj volený veřejný činitel na výstavbu či rekonstrukci mostu, který slouží každému v daném volebním obvodu, lze tento most považovat za statek klubový nebo veřejný (Tsubura 2015). Tento typ služby svému volebnímu obvodu je tak méně klientelistický než, měl-li být most postaven striktně pro účely omezené skupiny obyvatel daného obvodu (Tsubura 2015). Máme-li tedy nějak hodnotit závěry podobných průzkumů, je nutné k datům Afrobarometru přistupovat opatrně.

Dalším příbuzným tématem je otázka upřednostňování ze strany poslanců. To je, i přes meziročně odlišně položené otázky, pokryto v rámci průzkumů Afrobarometru. Téma se poprvé objevilo na seznamu otázek v roce 2003. Tehdy bylo dvanácti stům respondentů dáno na výběr mezi dvěma možnými přístupy politický lídrů vůči svým identitním skupinám: 1) „Neboť si jsou všichni před zákonem rovni, neměli by političtí lídři zvýhodňovat svou rodinu ani jinou skupinu obyvatel“ a 2) „Po vstupu do úřadu jsou politici zavázáni pomáhat svým komunitám“. V rámci průzkumů z let 2005 a 2008 došlo k úpravě znění první nabízené možnosti odpovědi – „Neboť lídři zastupují všechny, neměli by zvýhodňovat svoji rodinu ani jinou skupinu obyvatel“. I přes úpravu slovního znění, zůstal původní smyslový obsah nabízené preference zachován. Znění druhé odpovědi zůstalo neupraveno. V roce 2012 byly možnosti tyto: 1) „Po vstupu do

úřadu jsou politici zavázáni pomáhat nejdříve svým komunitám“ a 2) „Poněvadž by zvolení političtí lídři měli reprezentovat všechny, neměli by dělat cokoli, co by zvýhodňovala jejich komunity oproti ostatním“.

Přestože se otázka zabývá obecně (volenými) politickými lídry, a nikoliv specificky poslanci, pro naše potřeby budeme s ní pracovat jako ukazatelem protekcionářství právě ze strany poslanců. Množství respondentů, kteří se vyslovili právě pro tuto možnost, vzrostlo v roce 2008 (37 %) ²² a naopak kleslo v roce 2012 (16,5 %). Za vinu to lze, alespoň do určité míry, přičítat úpravě znění první možnosti v roce 2012. ²³

Od roku 2012 lze také vysledovat trend poklesu oblíbenosti vůdčích politických figur. Tento stav je viditelný kromě Tanzánie také v ostatních státech subsaharské Afriky mimo Ugandy. Napříč touto šesticí států má Tanzánie nejnižší podporu protekcionářství. Respondenti, kteří si vybrali kandidáty podle nabízené politiky ²⁴ a vyslovili se proti protekcionářství, lze považovat za voliče programově orientované. Ti, jak uvádí Tsubura, očekávají od svých poslanců zejména zajištění veřejného blaha (Tsubura 2015). Proporční zastoupení takových voličů v Tanzánii roste. ²⁵ Během let 2008 a 2012 se jejich počet zečtyřnásobil z 22 % na 89 %.

Respondenti, kteří si vybrali kandidáty podle nabízené politiky ²⁶ a vyslovili se proti protekcionářství, lze považovat za voliče programatické. Ti, jak uvádí

²² Množství respondentů, kteří se vyslovili pro poslance preferující svůj volební obvod vzrostl z původních 23 % (2003) na zmiňovaných 37 % v roce 2008. V roce 2006 tuto možnost zvolilo necelých 17 % z 1 248 dotazovaných. Otázka byla naposledy položena v rámci průzkumu v roce 2012.

²³ Jedná se o poněkud „přísnější“ vyznění alternativy po přidání slova „nejprve“ před „svým komunitám“

²⁴ Politikou se v dotaze rozuměl program, který kandidát nabízí a politika, kterou zastává. Příklady programů nabízené nebyly. Jedná se o odkaz na otázku zmiňovanou na začátku podkapitoly: volili byste raději kandidáta, který zajišťuje statky a služby pro členy své komunity nebo kandidáta, který se snaží tvořit politiku výhodnou pro každé občana státu?“

²⁵ Lze tak soudit z dostupných dat Afrobarometru. Údaje z posledních dvou kol šetření Afrobarometru, které by tento fenomén sledovaly, bohužel, nejsou.

²⁶ Politikou se v dotaze rozuměl program, který kandidát nabízí a politika, kterou zastává. Příklady programů nabízené nebyly. Jedná se o odkaz na otázku zmiňovanou na

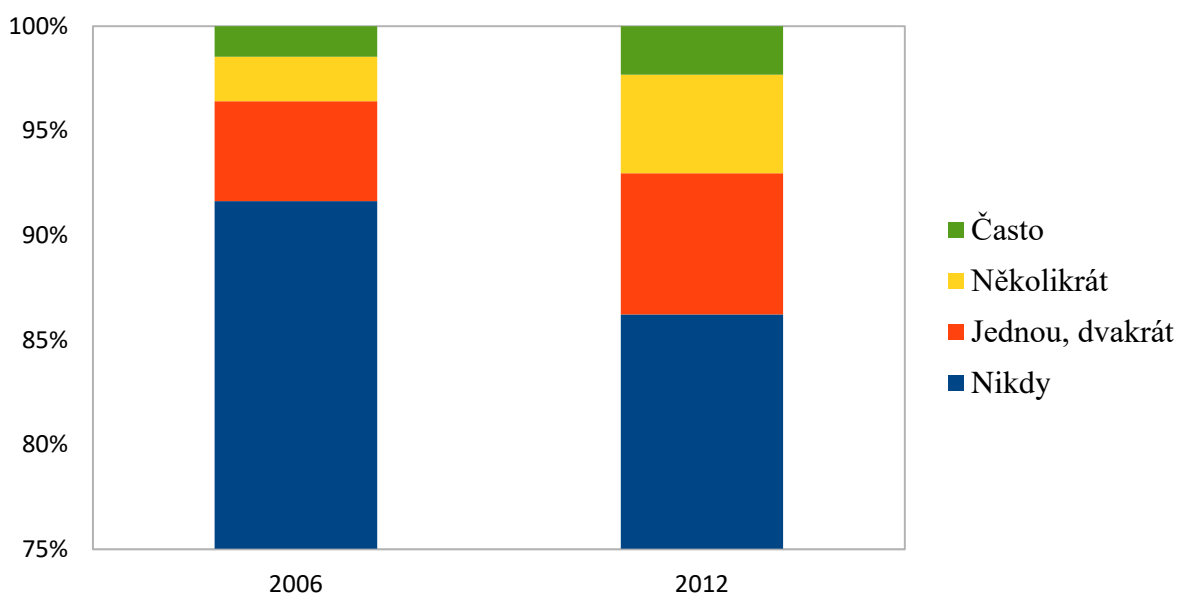
Tsubura, očekávají od svých poslanců zejména zajištění veřejného blaha (Tsubura 2015). Proporční zastoupení takových voličů v Tanzánii roste. Během let 2008 a 2012 se jejich počet zečtyřnásobil z 22 % na 89 %. Přestože tento nárůst nelze brát za bernou minci, neboť se přesné znění otázek lišilo, výsledky alespoň ukazují, že vzrostl zájem obyvatel Tanzánie o programově zaměřené politiky schopné podílet se na tvorbě celonárodní politiky.

Analýzy dosud ukazují, že existují klientelističtí voliči, kteří mají pravděpodobně dyadické vztahy s poslanci a jsou náchylní k účasti na nákupu hlasů (Young 2009, Tsubura 2015). O tom, zda a jak často měli voliči obdržet volební pobídku, vypovídají výsledky průzkumu Afrobarometeru z let 2006 a 2012. I přes posílení regulací Kikwetehe administrativy proti *takrimě*, lze z dat Afrobarometeru vysledovat nárůst počtu voličů, kteří se setkali s tím, že jim byla nabízena určitá volební pobídka za hlas určitému kandidátovi. Počet voličů mezi průzkumy vzrostly o 7,4 %.²⁷

začátku podkapitoly: volili byste raději kandidáta, který zajišťuje statky a služby pro členy své komunity nebo kandidáta, který se snaží tvořit politiku výhodnou pro každé občana státu?“

²⁷ Je potřeba zohlednit zvýšení počtu respondentů v obou kolech průzkumu (1 248 v roce 2006 a 2 400 v roce 2012).

Graf č. 2 - Volební pobídky obdržené od kandidáta nebo strany

zdroj: autor (podle údajů Afrobarometeru)

Poslední krok je zkoumat, jak voliči hodnotí výkon poslanců v Tanzanii. Průzkumy v letech 2005, 2008, 2012, 2015 a 2018 se dotazovaly respondentů, zda jsou či nejsou spokojeni s výkonem poslanců za posledních 12 měsíců. Výsledky ukazují, že Tanzánci jsou stále více nespokojeni s výkonem poslanců, protože míra nesouhlasu se zvýšila o 9 procentních bodů z 29 % v roce 2005 na 38 % v roce 2012, 40 % po volbách v roce 2015 a konečně 42 % letošní rok.

Zatímco se od poslanců se očekává, že budou reprezentovat svůj volební obvod v parlamentu, podílet se na tvorbě politiky a zákonů, a kontrolovat činnost exekutivy, africké legislativní orgány se dlouhodobě ukazují jako neefektivní instituce pro tvorbu politiky (Barkan, 2009). Vůči tomu se vymezuje Twaweza, tanzanská nestátní nezisková organizace, která sestavila a publikovala pořadí participace poslanců v Parlamentu na základě srovnání počtu jejich intervencí (tj. kladení základních, doplňujících otázek a příspěvků) v devátém parlamentu (2005–2010) (Twaweza, 2010). Přestože žebříček nezahrnuje kvalitu nebo účinnost těchto zásahů, lze jej považovat za prostředek pro míru angažovanosti poslanců v Parlamentu, případně jejich závazek k programovým rolím.

Předpokládá se, že čím aktivněji se poslanci účastní parlamentní diskuse, tím více mohou přispívat k poskytování veřejných statků občanům, nebo klubových statků, pokud na půdě parlamentu zavedou jednání k tématům podstatným pro jejich volební obvod. Na základě zmiňovaného žebříčku a výsledku voleb v roce 2010 Twaweza tvrdí, že aktivnější poslanci měli ve volbách 2010 větší pravděpodobnost být znovuzvoleni než jejich méně aktivní kolegové (Twaweza 2010). Průměrný počet intervencí 65 opětovně zvolených poslanců (z celkového počtu 187 poslanců v devátém parlamentu) byl 92. Zbývajících 122 poslanců, kteří svůj mandát neobhájili se aktivně zapojili maximálně jednaosmdesátkrát (Twaweza 2010). Z toho vyplývá, že čím aktivnější jsou poslanci v Parlamentu, tím je pravděpodobnější, že jejich výkony budou schváleny jejich voliči.²⁸

Machiko Tsubura ve své práci přichází se zajímavou studií, v níž kombinuje výsledky šetření Afrobarometeru a právě zmíněného žebříčku poslanců od Twawezy. Cílem jeho práce bylo zjistit, zda míra aktivity členů parlamentu má vliv na názor veřejnosti. Do analýzy nebyli zahrnuti ti poslanci, kteří ve sledovaném období (2005-2010) tvořili vládu nebo se na ní jinak podíleli (např. náměstci ministrů) (Tsubura 2015).

V roce 2005 tak bylo podle autorky například pravděpodobnější, že voličky v městských oblastech a méně vzdělaní voliči schválí výkon poslanců. Zatímco příznivci CCM, kteří kontaktovali své poslance, byli náchylnější k tomu, aby schválili jejich výkon, pro ty, kteří měli obdržet volební pobídku, platilo, že byli s výkonem poslanců nespokojeni (Tsubura 2015).²⁹

Podle slov autorky jdou z jejích analýz vyvodit hned dvě zjištění: 1) Poskytování soukromého zboží ve formě volebních pobídek nikterak zvláště nepomohlo poslancům získat dlouhodobou podporu voličů v Tanzánii. Tsubura připouští, že *takrima* mohla pomoci některým poslancům vyhrát volby, voliči se

²⁸ Schválením se v našem případě rozumí kladná odezva k výkonům poslanců v rámci dotazování Afrobarometeru.

²⁹ Vzhledem k tomu, že nemůžeme přesně určit množství ani formu volební pobídky, budeme předpokládat, že Tsubura operuje s obecnou klasifikací *takrimy*, tedy nejrozšířenější formy klientelismu v zemi (Tsubura 2015).

ovšem měli stát kritičtějšími vůči výkonům poslanců po volbách; 2) Uspokojování klientů mělo být pro poslance stále těžší a těžší. Autorka ve své analýze objevila marginální skupinu voličů, na něž bylo pravděpodobně cíleno kupčení s hlasy v parlamentních volbách 2010. Jejich zájem na protekcionářství vyvolával vysoká očekávání směrem k tomu, že poslanci budou zajišťovat statky a služby na místní úrovni. Stali se tak méně spokojeni s výkonem poslanců než ne-klientelističtí voliči (Tsubura 2015)

Závěr

Cílem této práce bylo přispět k tématu týkajícímu se role klientelismu pro volby ve dvou zkoumaných státech subsaharské Afriky – Keni a Tanzanie. Jednou z našich uvozujících výzkumných otázek byla percepce a fungování klientelismu, který Nicolas van de Walle definuje jako masový (či klientelismus mas). Skepsi k podobné skutečnosti jsme vyjádřili již v úvodních kapitolách naší práce, a to zejména na základě závěrů výzkumů Staffana Lindberga, který se ve svých studiích Ghany jednoznačně vymezuje proti eminentnímu významu a efektivitě takových taktik stran politických kandidátů (Lindberg a Weghorst 2013).

Jinými slovy se naše práce snažila zpochybnit předpoklad, že klientelistické sítě jsou pro politiky ve vícestranických volebních systémech základním zdrojem jejich volební podpory. Ověřování takových hypotéz, které jsme v rámci našeho výzkumu nabídli, nebo na ně odkázali (např. Young 2009, Tsubura 2015), bylo samozřejmě omezeno formulací a stylizací dotazů či počtem pozorování Afrobarometru. I tak si trůfneme tvrdit, že tento předpoklad je pravděpodobně nepravdivý. I když se politici nepochybně občas angažují v klientelistických vztazích se svými voliči (jako je např. předávání osobních darů a laskavostí) a voliči tyto nabídky (chcete-li volební pobídky) akceptují (jak uvádí např. John Githongo – Githongo 2007), takovéto interakce nejsou pro vzorce volební podpory určující.

Jistým omezením této studii je skutečnost, že jsme se nevěnovali možnosti, že klientelismus probíhá za přispění nebo čistě prostřednictvím zprostředkovatelů. Výsledky průzkumu Afrobarometru a uváděné analýzy nás tak vedou k přesvědčení, že funguje-li v podmínkách Keni, Tanzanie a v širším pojetí i celé subsaharské Afriky — skutečně klientelismus mas, jak je popisuje Nicolas van de Walle, dochází k navázání takové klientelistické sítě skrze politické strany, a nikoliv jejich kandidáty jakožto jednotlivce.

S ohledem na to tak v rámci naší práce přicházíme s obdobnými závěry jako Staffan Lindberg. Užitím navrženého způsobu výzkumu a za použití stejného zdroje dat jako Lindberg se nám nepodařilo prokázat, že by masový klientelismus byl ve

sledovaných státech, Keni a Tanzánii, jakkoliv prominentní. Naopak jsme objevili pokles v počtu voličů, kteří se měli do klientelistických sítí zapojit.

Směrem k původci tohoto trendu se však vyjádřit nemůžeme. Naše data neposkytují žádný důkaz, který by nás přivedl k jednoznačné teorii o původci této skutečnosti. Můžeme se tak pouze domnívat, že opatření nastavená tanzánskou vládou proti praktikám *takrimy* jsou efektivní, přestože nemáme data bližší je rok 2012. Stejně tak nemůžeme jednoznačně vyjádřit podporu domněnce Erica Kramona o významu činnosti organizací jako Kenya Ni Yetu v případě druhého z námi sledovaných států subsaharské Afriky.

Podobná zjištění — jako v případě voličů, kterým byla nabídnuta určitá forma volební pobídky ze strany politického kandidáta — jsme objevili i v případě dalších charakteristik takového typu klientelismu. Klesající tendence v otázkách preference kandidátů, kteří v nabízených a utvářených politikách preferují svůj volební obvod nebo vybranou skupinu obyvatel (např. určité etnikum či klan) jsou rovněž v kontrastu s tím, co van de Walle považuje typické pro takový druh klientelismu. Dohromady se společným zájmem voličů na službách a statcích veřejné, a nikoliv soukromé povahy tak mají voliči ve sledovaných státech blíže tomu, co si van de Walle spolu s Lindbergem představují pod pojmem „západního voliče“ (van de Walle 2007, Lindberg 2013) než těm definovaným masovým klientelismem.

Právě tyto aspekty jsou podle Kitschelta a Wilkinsona základní charakteristikou pro programatický, a nikoliv klientelistický vztah mezi voličem a kandidátem na politický post (Kitschelt a Wilkinson 2007). Reálné fungování takového vztahu je pak dalším argumentem ve prospěch Lindbergových závěrů. Přestože napříč jednotlivými koly průzkumu Afrobarometeru můžeme v případě obou států sledovat konzistenci v případě voličů, kteří se vyslovují pro kandidáty prioritizující svůj volební obvod, můžeme v kontextu ostatních otázek vysledovat trend nárůstu zájmů voličů právě o programatických vztah s volenými zástupci do národních shromáždění.

Dalším sledovaným problémem, který jsme si vytyčili je role etnicity ve volbách. I k této výzkumné otázce jsme vzhledem k dosavadní literatuře přistupovali značně skepticky. Přestože se v našem výzkumu — a ani v rámci průzkumů Afrobarometeru — žádná otázka explicitně namířená na preferenci kandidáta, coby člena určité etnické skupiny, ze strany voliče nikde nevyskytuje, můžeme na ní vztáhnou některé poznatky vyplývající z výsledku šetření panafrického portálu. V naší práci jsme operovali s otázkou preference politiků, coby reprezentantů určité skupiny obyvatel vůči politikům-representantům všech obyvatel státu. Z výsledků šetření Afrobarometeru jsme zaznamenali, že obyvatelé obou států preferují druhou z nabízených možností.

Stejně jako v případě většiny výše uváděných otázek, i zde je nutné upozornit na problémy vycházející z formulace jednotlivých dotazů a nabízených možností. V předchozí kapitole jsme ostatně několikrát upozorňovali na problémy, které formulace jednotlivých otázek přináší, stejně jako problémy, které pro potřeby naše a dalších výzkumníků odtud vznikají.

Ze stávajících dat a analýz (např. van de Walle 2003, Lindberg 2013, Tsubura 2015) tak můžeme vyvodit závěr, že provize osobních statků a služeb ve formě volebních pobídek z dlouhodobého hlediska poslancům nijak nepomáhá získat si a udržet stabilní lektorát. Klientelistické vztahy mezi kandidátem a voličem, coby patronem a klientem, tedy nejsou v podmínkách Keni a Tanzanie potřebné a udržitelné podoby jejich vzájemného vztahu.

Zdroje

Prameny

Internetové zdroje

Sjednocená tanzanská republika, 2006. *Miscellaneous Civil Cause No. 77 of 2005*. Dar es Salaam: Nejvyšší soud. Dostupné na: <http://www.saflii.org/tz/cases/TZHC/2006/3.html>

Literatura

Abuya, Edwin Adhiambo 2010. „Can African States Conduct Free and Fair Presidential Elections?“, *Northwester Journal of International Human Rights* 8, č. 2, 122-164.

Adejumobi, Said. 2000. „Elections in Africa: A Fading Shadow of Democracy?“ *International Political Science Review* 21, č. 1, 59-73.

Ardant, Gabriel. 1975. „Financial Policy and Economic Infrastructure of Modern States and Nations“ In: *The Formation of National States in Western Europe*. Ed. Charles Tilly. Princeton University Press. 164-242.

Bates, Robert H. 2008. *When Things Fell Apart: State Failure in Late-Century Africa*. Harvard University: Cambridge University Press.

Berman, Bruce J. 1998. „Ethnicity, Patronage, and the African State: The Politics of Uncivil Nationalism“ *African Affairs* 97, č. 388, 305-341

Bratton, Michael a Bhavnani, Ravi. 2008. *Voting in Africa: Ethnic, Economic, or Strategic*. Working Paper 127. Department of Political Science, Michigan State University. Dostupné na: <http://afrobarometer.org/publications/wp127-voting-intentions-africa-ethnic-economic-or-partisan>

Bratton, Michael a Van de Walle, Nicolas. 1997. *Democratic Experiments in Africa*. New York: Cambridge University Press.

Chabal, Patrick. 2009. *Africa: The Politics of Suffering and Smiling World*. London: ZED Books.

Chandra, Kachan. 2007. *Counting heads: a theory of voting in patronage democracies*. New York: Cambridge University Press.

- Ekeh, Peter P. 1975. „Colonialism and the two publics in Africa: a theoretical statement“. *Comparative Studies in Society and History* 17, č. 1, 91-112
- Erdmann, Gero. 2002. „Zur Typologie politischer Parteien in Afrika.“ *Africa Spectrum* 37, č. 3, 259-285.
- Franck, Raphaël a Rainer, Ilia. 2012. „Does the Leader's Ethnicity Matter? Ethnic Favoritism, Education and Health in Sub-Saharan Africa“ *The American Political Science Review* 106, č. 2, 294-325.
- Fox, Jonathan. 1994. „The Difficult Transition from Clientelism to Citizenship: Lessons from Mexico.“ *World Politics* 46, č. 2. 151-184.
- Goldsmith, Arthur A. 2002. „Sizing up the African State“ *Journal of Modern Africa Studie* 38, č. 1, 1-20.
- Hyden, Goran a Leys, Colin. 1972. „Elections and Politics in Single-Party Systems: The Case of Kenya and Tanzania“. *British Journal of Political Science* 2, č.4, 389-420.
- Helmke, Gretchen a Levitsky, Steven. 2006. *Informal Institutions and Democracy: Lessons from Latin America*. Cambridge: Harvard University Press.
- Jackson, Robert H. a Rosberg, Carl G. 1982. *Personal Rule in Black Africa* Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Kitschelt, Herbert. 2000. „Linkages between Citizens and Politicians in Democratic Polities“ *Comparative Political Studies* 33, č. 6/7, 845-879.
- Kitschelt, Herbert a Wilkinson, Steven. 2007. *Patrons, clients and policies: Patterns of democratic accountability and political competition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kramon, Eric. 2009. Vote Buying and Turnout in Kenya's 2002 Elections. Příspěvek přednesený na: setkání Working Group in African Political Economy, 11.-12. prosince 2009. Dostupné na: http://www.sscnet.ucla.edu/polisci/wgape/papers/17_Kramon.pdf
- Kramon, Eric. 2016. „Where is vote buying effective? Evidence from a list experiment in Kenya“ *Electoral Studies*, č. 44. 397-408.
- Lavallée, Emmanuelle a Razafindrakoto, Mireille a Roubaud, François. 2008. *Corruption and Trust in Political Institutions in Sub-Saharan Africa*. Working paper 102. Afrobarometr. Dostupné na: <http://afrobarometer.org/publications/wp102-corruption-and-trust-political-institutions-sub-saharan-africa>

- Lemarchand, Rene. 1972. „Political Clientelism and Ethnicity in Tropical Africa: Competing Solidarities in Nation-Building,” *American Political Science Review* 66, č. 1, 68-90.
- Lindberg, Staffan. 2003. „It’s our Time to ‚Chop‘.“ *Democratization* 10, č. 2, 121-40.
- Lindberg, Staffan I. a Morrison, K. C. M. 2008. „Are African Voters really Ethnics or Clientelistic? Survey evidence from Ghana” *Political Science Quarterly* 123, č. 1, 95-122.
- Lindberg, Staffan I. 2010. „What Accountability Pressure Do MPs in Africa Face and How Do They Respond? Evidence from Ghana.“ *Journal of Modern African Studies* 48, č. 1, 117-42.
- Lindberg, Staffan I. 2011. *MPs, Clientelism, and Collective Goods*. Working Paper 15, The Quality of Government Institute: Department of political science University of Gothenburg. Dostupné na: https://qog.pol.gu.se/digitalAssets/1357/1357854_2011_15_lindberg.pdf
- Lindberg, Staffan I. a Weghorst, Keith R. 2013. „What Drives the Swing Voter in Africa?” *American Journal of Political Science* 57, č. 3, 717-734.
- Liviga, Athumani J. 2011. „Economic and political liberalization in Tanzania and its unintended outcomes“ *Eastern Africa Social Science Review* 27, č. 1, 1-31
- Mamdani, Mahmood. 1996. *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*. Princeton University Press.
- Medard, Jean-Francois. 1982. „The Underdeveloped State in Tropical Africa: Political Clientelism or Neo-Patrimonialism?” in Christopher Clapham, ed 1982. *Private Patronage and Public Power: Political Clientelism in the Modern State*. London: Frances Pinter.
- Piombo, Jessica. 2005. „Political Parties, Social Demographics and the Decline of Ethnic Mobilization in South Africa.“ *Party Politics* 11, č. 4, 447-470.
- Policy Forum. 2013. *Tanzania governance review 2012: Transparency with impunity?* Dostupné na: <https://www.policyforum-tz.org/tanzania-governance-review-2012-transparency-impunity>
- Posner, Daniel N. 2004. „Measuring Ethnic Fractionalization in Africa.“ *American Journal of Political Science* 48, č. 4, 849-864.
- Price, Robert M. 1975. *Society and Bureaucracy in Contemporary Ghana*. Berkeley, CA: University of California Press.

Schlichte, Klaus. 1998. „La Françafrique – Postkolonialer Habitus und Klientelismus in der französischen Afrikapolitik.“ *Zeitschrift für Internationale Beziehungen* 5, č. 2. 309-343.

Schmidt, Steffen, et al. 1977. *Friends, Followers and Factions: A Reader in Political Clientelism*. Berkeley: University of California Press.

Shefter, Martin. 1994. *Political Parties and the State: the American historical experience*. Princeton, NY: Princeton University Press.

Tsubura, Machiko. 2015. *Does Clientelism help Tanzanian Mps establish long-term electoral support?* Working paper 159. Afrobarometr. Dostupné na: <http://afrobarometer.org/publications/wp159-does-clientelism-help-tanzanian-mps-establish-long-term-electoral-support>

Twaweza. 2010. *Do they work for us? Eight facts about MPs in Tanzania*. Dostupné na: <https://www.twaweza.org/go/do-they-work-for-us->

Van de Walle, Nicolas. 2001. *African Economies and the Politics of Permanent Crisis*. New York: Cambridge University Press.

Van de Walle, Nicolas. 2002. „Elections without democracy: Africa’s range of regimes”, *Journal of Democracy* 13, č. 2, 66-80

Van de Walle, Nicolas. 2003. „Presidentialism and Clientelism in Africa’s Emerging Party Systems” *The Journal of Modern African Studies* 41, č. 2, 297-321

Van de Walle, Nicolas. 2007. *The Path from Neopatrimonialism: Democracy and Clientelism in Africa Today*. Working paper 3, Mario Einaudi Center for International Studies. Dostupné na: <https://einaudi.cornell.edu/sites/default/files/The%20Path%20from%20Neopatrimonialism%20and%20Clientelism%20in%20Africa%20Today.pdf>

Vicente, Pedro C. 2014. „Is Vote-Buying Effective? Evidence from a Field Experiment in West Africa“. *The Economic Journal* 124, č. 574, 356-387.

Young, Daniel J. 2009. *Is Clientelism at Work in African Elections? A Study of Voting Behavior in Kenya and Zambia*. Working paper 106. Afrobarometr. Dostupné na: <http://afrobarometer.org/publications/wp106-clientelism-work-african-elections-study-voting-behavior-kenya-and-zambia>